

veld ziet er zeker anders uit dan bijvoorbeeld het Belgische, maar is het daarom minder rijk of representatief? Heeft het misschien een kleiner mobilisatievermogen? Een vergelijking dien-aangaande tussen de Belgische georganiseerde vrijzinnigheid en de Franse *laïcité* zou ongetwijfeld verrassende resultaten opleveren...

Laat deze kleine discussie met de auteurs echter niet verkeerd worden begrepen. Ze vormt vooral een aanzet tot een verscherping van de probleemstelling en het conceptueel instrumentarium. Elchardus, Stouthuysen en Derks hebben hoe dan ook een belangrijke verdienste wanneer zij de vrijzinnigheid confronteren met een noodwendige burgerschapsdiscussie, een debat dat daar thans nauwelijks wordt gevoerd of dan alleen om de status quo te bepleiten. En dat is nu precies wat de drie auteurs *niet* vooropstellen. Voor de toekomst zal het er minstens evenzeer op aan komen om de sociologische kennis omtrent het vrijzinnige milieu uit zijn huidige staat van gebrekkigheid te halen. Het zal daarbij een niet geringe opgave zijn om diegenen die zich identificeren met de *humanistische ethiek* van de Belgische vrijzinnigheid duidelijk te differentiëren van de massa van onverschilligen voor wie dit essentieel normatief gegeven van nul en generlei waarde blijkt te zijn.

Jeffrey Lessens

H. Beliën, M. Bossenbroek, G. J. van Setten, ed., *In de vaart der volken. Nederlanders rond 1900* (Amsterdam: Bert Bakker, 1998, 332 blz., f49,90, ISBN 90 351 2006 x).

In de vaart der volken is een deel in een reeks biografische schetsen die in 1996 onder redactie van Beliën en anderen werd geopend met *Nederlanders van het eerste uur* (zie *BMGN*, CXI V (1999) 105-106). Ditmaal gaat het om vierentwintig personen, onder wie vier vrouwen, die omstreeks 1900 in de Nederlandse samenleving een prominente plaats innamen. Over de selectie wordt niets meegedeeld, maar blijkbaar wilden de samenstellers vooral aandacht besteden aan andere aspecten van het tijdperk dan de kunst en de literatuur. Doublures met recente omvangrijke biografieën zijn vermeden. De Beweging van Tachtig met alles wat daarop volgde, komt nauwelijks ter sprake. De nadruk ligt op de veranderingen in de samenleving, of misschien eerder nog op de transformatie van de Nederlandse bourgeoisie. Vrijwel alle personages in deze bundel, politici, militairen, ondernemers, wetenschapsmensen en maatschappijhervormers, waren afkomstig uit de gegoede burgerij. Zij traden de nieuwe tijd met groot idealisme tegemoet. Velen meenden dat zij hun leven in dienst stelden van een hoger doel.

De thematiek van verbetering en vooruitgang verbindt de portretten met oudere biografische reeksen als *Mannen en vrouwen van betekenis in onze dagen* en *Erflaters van onze beschaving*. Maar lichtende voorbeelden zijn deze mensen niet meer. De toon van de bijdragen is in het algemeen relativerend. De moeizame worsteling van Aletta Jacobs om toelating tot de universiteit wordt ontmaskerd als een mythe. De progressieve onderwijsmethoden waarmee Jan Ligthart beroemd werd, waren voor die tijd nauwelijks iets nieuws. Een zakenman als Van Eeghen profiteerde meer van de gunstige conjunctuur dan van oorspronkelijke economische inzichten. Waar de helden ontbreken, ontbreken ook de schurken. Snouck Hurgronje, de veel bekritiseerde theoreticus van het Nederlandse imperialisme, krijgt een voorzichtige rehabilitatie. Andere omstreden figuren, Kuyper, Van Heutsz, Mengelberg, worden mild en zonder polemiek beoordeeld. Over sommige problemen, bijvoorbeeld de politieke opinies van de latere Speenhoff, wordt zo geheimzinnig gedaan dat men er naar moet raden.

De meeste schetsen geven een duidelijk beeld van de historische betekenis van de betrokken persoon. Goed op elkaar afgestemd zijn ze niet. Ontstaan en verloop van de Atjeh-oorlog

worden in verschillende bewoordingen driemaal uitgelegd. Er is een onderhoudend portret van de journalist Charles Boissevain, maar verderop in het boek wordt hij opnieuw aan de lezers voorgesteld. Enkele herhaald terugkerende kwesties, zoals de bestrijding van de prostitutie, vragen om behandeling in een algemener kader. De mogelijkheid tot vergelijking wordt weinig benut. Het was een verstandig idee om een register van onderwerpen toe te voegen, maar dat is, net als het namenregister, zo slordig dat het nauwelijks bruikbaar is. Twee of drie bijdragen laten het schema van de korte biografie los, en beperken zich plotseling tot een enkele episode. Over de levensloop van Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck na 1911 wordt niets meegedeeld. Het stuk over Care! Adama van Scheltema is een sentimenteel verhaal over zijn jeugdijaren, dat eindigt op het moment dat hij als schrijver van belang begint te worden.

En dan is er de inleiding. Die begint als volgt: 'Wij willen Holland hoog opstoten midden in de vaart der volken', oreerde de literator Lodewijk van Deyssel in 1884. Zijn voornemen gold vooral de letterkunde, maar veel tijdgenoten zullen er graag een bredere betekenis aan toegekend hebben. Omstreeks 1880 was Nederland weliswaar niet meer 'het Europeesche China', zoals Van Deyssel klaagde, maar naar West-Europese maatstaven liep ons land wel enigszins achterop. De economie werd nog sterk gedomineerd door handel en landbouw ...'. Ten eerste: Van Deyssel schreef niets van dien aard in 1884, laat staan dat hij oreerde. *Nieuw Holland*, waaruit de beroemde zin afkomstig is, verscheen in 1894. Dat het jaartal 1884, dat Van Deyssel er onder zette, een mystificatie was, werd al lang geleden door Harry Prick aangetoond. Ten tweede: waarom moet, in een boek dat de Tachtigers verder buiten beschouwing laat, het zelfbeeld van deze artistieke avant-garde als maatstaf worden genomen? Ten derde: is industrie altijd de beste indicatie van welzijn en voorspoed, en is de dominantie van handel en landbouw een vanzelfsprekend teken van achterstand?

In de afgelopen decennia hebben tal van historici geprobeerd aan te tonen dat Nederland in de jaren 1860 tot 1890 niet verkeerde in een cultureel, wetenschappelijk en economisch isolement, zoals onder invloed van de Tachtigers te vaak is beweerd. Een vergelijkbare reeks opstellen over belangwekkende persoonlijkheden zou ook voor die periode gemakkelijk kunnen worden samengesteld. *In de vaart der volken* had meer zorg bij de bewerking verdiend. Wat de kwaliteiten van de afzonderlijke bijdragen ook zijn, de bundel als geheel is nu niet meer dan een pas op de plaats.

W. E. Krul

P. Jobse, C. F. van Fraassen, ed., *Bronnen betreffende de Midden-Molukken 1900-1942* (4 dln.; Rijks geschiedkundige publicatiën. Kleine serie LXXXI, LXXXII, LXXXIII, LXXXIV; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1997, xii + 578, xii + 711, x + 655, xi + 261 blz., f395,-, ISBN 90 5216 074 0 (I), ISBN 90 5216 076 7 (II), ISBN 90 5216 077 5 (III), ISBN 90 5216 078 3 (IV)).

Bronnenpublicaties hebben per definitie eeuwigheidswaarde. Ook deze, onder auspiciën van het Instituut voor Nederlandse geschiedenis prachtig uitgegeven, vierdelige publicatie van bronnen betreffende de Ambonese eilanden zal nimmer een opvolger krijgen, maar wel tot in lengte van dagen voor onderzoekers van dit gebied een onmisbaar hulpmiddel zijn. Deze overweging moge althans enigermate tot verontschuldiging strekken voor de late verschijning van deze bespreking. De twee bewerkers, in het bijzonder Van Fraassen die het leeuwendeel van het werk voor zijn rekening nam, verdienen onze dank voor de zorgvuldigheid en acribie waar-